

ընանի մէկ բարեացական տեղեկութեանը, եւն (տես Esquisse, երես 32), Ուստի Ընկնի Անորոշ կատարեալը՝ իւր եւրոպայի ընկնում ձեւին պարտական է: Ընկն հրամայականը սխիւ ձեւին՝ բնական հրամայականին ազդեցութիւնը կրած է: Նմանապէս՝ աւելնէն * աւաւրնաւիլն (համա. աւաւրնիլ) կը սպասուի, ըստ ընդհանուր կանոնի, եւ աւկից ալ ըստ վշտի որինացը * աւաւրնաւիլն: Սակայն աւաւրնաւիլն է սովորական գրչութիւնը՝ օրինակ ազդեցութեամբ դժուած, եւ որ Աւետարանի Տին ձեւագիրներուն մէջ սովորական կ'երեւայ, գ. օր. Մովթ. Է, 23. Էլմիածնի թ. 260, 362 G, 363, 369 եւ 23 G ձեւագրաց եւ Մոսկովայի ձեւագրին մէջ:

Ընշտեալ եւ իւր անշեշտ էի պլափորուութիւնը՝ Նյուրման մէջ ձեւագիտական (morphologique) արժէք ունի, որով լինի սեռականն է զնաւ եւ ոչ թէ ձայնականն օրինաց համաձայն սպասուած * զնաւ ձեւը. այս պարագան, ընդիւ համեմատ եւ իսկ, մոյ բառին ուսման աստիճանին հետ. (տես վերը, երես 196):

Այլուստ՝ իրողան, սիրան եւն բառերը իրող, սիրել եւն բայերէ ծագած ըլլալով՝ այն բառերուն էն կը պահանջն արժեք մը որ ծագած են:

Ինչու բայը (Ղուկ. ԺԶ, 21) ինչու բայի կրած ազդեցութեան՝ խոտորանի նմանութեամբ ազդեցութիւն մը կրած է. ներկան է ունի Լիւնիլ ըստ Ընդունելութիւն անցեալի եւ ըստ ուրիշ ներկաներու վշտի եւ վշտիլ: Նշանակէ միշտ Լիւնիլ եւ ըստ միշտի, եւն:

Ընդհանուր կերպով մը, ինի եի փոխուիլը երբ յաջորդ վանկը ու ունի Նյուրմանց մէջ տեղի չունի, բայց միայն երբ նմանութեամբ ընդհանուրացած է. ինչու որ ԻՍ Եւ Եի պլափորուութիւնը Տին հայերէնի մէջ կանոնաւոր ձեւագիտական արգելանքնկարագիրն ունի, եւ ուրիշ բացառութիւն մը չ'ընդունիր՝ բայց միայն այն զոր արտաբերութեան անհնարաւորութիւնն անհրաժեշտ դրած է:

4. Սակայն վշտիւրեւ Գեղե՛նիլը:

Աւետարանի Տին ձեւագիրները սովորաբար կը զանազանեն ու վերջաւորով ընդ անցեալներն եւ անցեալները, անոնք որ ունին եւ անցեալն են, եւ այն գերբայները որ ունի կը վերաւորին եւ կանոնաւորապէս ու ունին եւ գոյական են. (այս վերջոյն ծագման վրայ, տես Esquisse, երես 13): Բայց ի ձեռք համարածուիթ բառին որ գերբայ մըն է ինչպէս եւ ըստ. genitor կամ հին պաւ. roditelji, կրնայ յառաջ բերուիլ սխիւրեւ (Մովթ. Գ, 3), Էլմիածնի թ. 229 — 363 — 260 — 362 — 369 ձեւագիրներուն համեմատ եւ շինու (Մովթ. ԻԱ, 42. Մովթ. ԺԲ, 10. Ղուկ. Ի, 17) փնտնոյն ձեւագիրներու համաձայն:

Իբր անապան սովորաբար ունի կը վերջանան, եւ այս ունի է որ յատկապէս ինչ ինչ անապաններու մէջ կը տեսնենք որ սովորական գործողութիւնն մը, սովորութիւնն մը կը ջուրընեն. Է. օր. ինչու եւ արեւելի (Ղուկ. Է, 34. Յովհ. Զ, 13.) ընացու (Մովթ. Ե, 38): Գեղեք չկայ նշանակելու թէ այս անապանները Անորոշ կատարեալի

իմաստ չունին ամենեւեւ եւ չեն կրնար իբր Ընդունելութիւն անցեալ համարուիլ. իսկ Անորոշ կատարեալը բուն (theme) ունենալուն պատճառն ան է որ հայերէն ամեն բայանուն սկզբամբ կապուած է ոչ թէ ներկայի այլ անորոշ անցեալի ընդդէմ: Սակայն եւ այնպէս կանոնաւոր բայերէն հանուած բայանունները որ ներկայի մէջ է կամ է ունին, Անորոշ կատարեալի ցն չեն ներկայացնեն, եւ անով է որ իբրեւ, նման ածականները կ'ուսնենան:

Նմանապէս Ընդունելութիւն ներկաներու մէջ ալ ունի, ինչպէս Գեղեք (Մատ. Զ, 18): Մասնաւորապէս պլափորուութիւն ունեցող ձեւագիրներու մէջ է որ նմանաւ. իբրեւ եւնի բնութեցումներու կը հանդէպի, ինչպէս Էլմիածնի 23 G ձեւագիրը կամ Մոսկովայինը, ձեւեւ՝ որով գոյականի կազմութիւն ունին անապանի կազմութեանց փոխադրէն: Սակայն այս պլափորուութիւնն կարելի չէ մեծ կարեւորութիւն տալ, վասն զի բոլոր երկբարբառներու պարզումը եւ ի մասնաւորի ու երկբարբառին պարզումը ըստ հին երեւոյթի մըն է հայերէն գուստարբարաններու մէջ, եւ ամեն գուստարբարաբան ալ յատուկ ան մըն է: Տարակոյտ չկայ որ գրչներուն համար այն ուր պարզ օր մը հաստատ էր:

5. Ով Էրբանիլը:

Հին հայերէնի մէջ հարցական գերանունը՝ երկու ձեւ ունի Ուղղականի մէջ. ու եւ ու Երկրորդ կ'երեւայ թէ առաջնոյն մէկ կրկնակն (doublet) ըլլայ, յաւելուածով ու մասնաւորապէս սկզբով սկզբով յաջորդ բառի մը առջեւ: Ստացալ ու սովորաբար գործածուած ձեւն է երբ առանձին կը գործածուի, եւ կամ բացառմանի մ'առջեւ. Գ. օր. Է՛րբ (Մովթ. Բ, 7. Էլմիածնի թ. 229, 257, 362, 363, 369 ձեւագիրներուն եւ Մոսկովայի ձեւագիրնի մէջ), իսկ ով սովորաբար "ու", բային առջեւ կը հանդիպի, երբ յարակից է, ձայնաւորով մը սկսելով. ով եւ (Մովթ. Ա. 24. Էլմիածնի 229 — 360 — 257 — 362 — 363 — 369 թ. ձեւագիրներուն եւ Մոսկովայինի մէջ): Տարակոյտ չկայ թէ ձեւագիրներու մէջ ով ըստ պատահման միայն բազմապիսի մ'առջեւ կը գտնուի, Գ. օր. Էլմիածնի 260 ձեւագիրնի մէջ, վերը իբր վկայութիւն յառաւորեալով Մովթ. Ա, 24 խոսքն եւ ընդհանուրապէս ուղ ձայնաւոր առջեւ թէ չի պատահիր, եւ այն նոյն իսկ եւ բայի առջեւ. պապեն ով (Մովթ. Գ, 33. Էլմիածնի թ. 257 — 363 — 369 ձեւագիրները), միշտ ունի է կը գրեն Էլմիածնի թ. 229 — 260 — 362 ձեւագիրները եւ Մոսկովայինը: Այս անստուգելութիւնը ըստ զարմանալի չէ եթէ մտածենք որ ով յաւելուած փոխառեալ բառերու մէջ կը գործածուի յունական ան փոխաբերելու եւ ճիշտ նոյն պաշտօնը կը կատարէ փոխաբար ձաբար նաեւ ու ձեւագիրներու մէջ: Թամիսայն գէպս ով է տառին ստուգաբանական արժէք տալու չէ. իսկ ու համեմատականն է հետեւեալ ազգականը հետ՝ անսկ. káh, լիս. kàs, գոթ. hwas (կամ թերեւս՝ հին ըստ. qúō-ի, ըստ.

quid?) եւ անկր. kát, լատ. quod, գրեթ. hwa, այս ամէն ձեւերուն մէջ չկայ որեւէ ձայնական կէտ մը՝ որ դար հասնէր իւր.

6. Յարդիշի:

Ա. Գորոշ հրատարակութիւնները՝ երկու տեղի ալ՝ որ բառս կը հանդիպի (Մտկ. Թ. 19 եւ Ղուկ. Թ. 42) շարժեցող ունին. իսկ ամենաշուտ առաջինները կը գրեն շարժեցող, ուստի չ'ի առնեն. ինչպէս իշխմանին բնորոշագոյն ձեւաագիրը 363 եւ 260 — 229 (որ իշխմանին ամենահին ձեւագիրն է), եւ ճիշտայնիւ կը ներկայացընէ Մոսկուային ալ: Սակայն այս բառը լեզուին մէջ պահուած չէ, եւ անհասկանալի դարձած ըլլալով ընդօրինակողներն ալ շարաշար աղաւաղած են. իշխմանին 257 ձեւագիրին՝ երկու տեղի ալ շարժեցող ունի, բայց վերջէն առդին վրայ աւելցուած է չ'մը, առջ. մը (Մտկ. Թ. 19), եւ աւելցուած թ' մը ուրիշ տեղ՝ (Ղուկ. Թ. 43): Իշխմանին 369 ձեւագիրն ունի շարժեցող, ուստի թ'ով: Ասկէ լուս կը տեսնուի թէ ինչպէս շարժել ձեւ մը յառաջ կու գայ Ժողովրդական սոսոկադանունի 369 ձեւագիրն ունի շարժեցող ազգեցութեամբն՝ այլակերպելով հին բառ մը որ անգործածական էր:

Աւերական շարժիչ բառն անտարակոյն հետագայն *շարժիչ ձեւ մը կը ներկայացընէ, որ կրկնական մին էր նման այն կրկնութեան զոր ունին իւր-իւրեք լեզուին, զոր յառաջ բերած է Պր. Սմառեան (ՀԱ. 1899, երես 234. հմտ. նաեւ իւրեք լեզու): Եւրոպէս բառին իմաստը, որ կը թարգմանէ ժողովրդային բառը, կ'արգարտընէ բառին կրկնական ձեւ մ'ունենալը:

7. Ստորագրուած Անորոշ Կոտորակին միկոնցն եւ յետ:

Ստորագրուած Անորոշ կատարանին՝ էիյց, էիէ-ցե-ն եւն առերժանական երեւոյթ մ'ունին: Եթէ եզակի առաջին գէմքն էիյց՝ Սահմանական Անորոշ կատարանի էի եզակի առաջին գէմքի վրայէն չ'իւռած է, ըստ գրեթէ հաստատուն կոտորակի (հմտ. Բերայ Բերայ, միջշէն Բ. գէմքն է Բերցե-ն), միւս ձեւացած բոլոր էիէ-ցե-ն, էիյցե-ն եւն ձեւերը եւ ոչ ձեւ ծանօթ բանաձեւի մը տակ կը մանեւ: Արդ շատ զարմանալի բան է տեսնելը որ եզակին այս ձեւերը՝ առնաճաշխ ձեւագիրներուն մէջ ալ նաեւ ուրիշ ձեւով մը կ'երեւան՝ էիէ-ցե-ն, էիյցե-ն եւն իշխմանին Թ. 229 ձեւագիրը որ էիէ-ցե-ն եւն ունի, Մտթ. Ի. 31 կամ Ղուկ. Թ. 24, տեղերը, օրինակի համար՝ էիյցե-ն ունի, եւն, առ տեղերը՝ Մտթ. Ի. 20. Մտկ. Է. 3, Ը. 17. Եւսփ. Ժ. 26. Ժ. 2, 4. 7, 13. Կարծես թէ իշխմանին 363 թ. ձեւագիրը էիյցե-ն եւն զատ ուրիշ ձեւն չի գիտեր: Եւ էիյցե-ն օրինակի համար կը գանուի իշխմանին Թ. 257 ձեւագիրն մէջ Մտթ. Ի. 31, եւ Մտթ. Զ. 10, 260 թ. ձեւագիրն մէջ:

Այս ձեւը որ առաւել կամ նուազ կերպով էր կանոնաւոր կ'երեւայ ամենաճիշտ ձեւագիրներուն մէջ, աւելի երեւոյթ ունի նախական ձեւագիրն եւն ըլլալու քան էիէ-ցե-ն եւն, ինչու

որ հասարակ ձեւը շատ տարակուսական է թէ մի գուցէ «էիէ-ցե-ն» եւն կանոնաւոր ձեւէն (lype) աղտեցութիւն կրած ըլլայ, եւ կրնայ դիւրաւ բերանաւիլ որ էիյցե-ն, եւն, այս՝ իւր սեռին մէջ միակ խոնարհումը փոխուած ըլլայ էիէ-ցե-ն եւն, միջշէն հակառակ արդիւնքը անմեկնելի պիտի մնար:

Այն ալ ոտոյց է որ այս «էիէ-ցե-ն» կանոնաւոր ձեւն ալ ինչ ինչ ձեւագիրներուն մէջ՝ փոխուած է նոյնպէս «էիյցե-ն» եւ ի մասնաւոր իշխմանին 102 թ. ձեւագիրը, որ 971—81 տարիները միեւնոյն գրչէն գրուած այլ եւ այլ բնագիրներ կը պարունակէ, նոյն կարգի բազմաթիւ օրինակներ ունի, ինչպէս կարելի է տեսնել այս ձեւագրի հասակոտորներուն այն գեղեցիկ հրատարակութեանց մէջ, զորոնք ի լոյս ընծայած է Գ. Յէր-Միկոնեան (Արարատ, 1902, երես 368 եւ յետ. 1903, երես 937 եւն.) Սակայն այն այս ձեւագիրն արդէ շատ աղտեցութիւն կրած է իւր գաւառաբարոյնէն. զոր օր. անկարող է հկա՞մ իւրերորդ արտայայտուած ձայնները գանազանել եւ այս երկու նշանագիրն ամէն տեղ իրարմէ հեռ կը շփոթէ: Կարելի չէ այս ձեւագիրին կամ Աւետարանի աղաւաղած ձեւագիրներուն մէջ առդին առդին հանդիպած նման գէպաքերուն այնպիսի մեծ կարեւորութիւն նշանայել (չ. օր. Բիշիշի Մտթ. Ը. 8, իշխմանին 362 թ. ձեւագիր մէջ. Ժ. 229-ը Ղուկ. Ա. 47 իշխմանին Թ. 228 Գ ձեւագիրն մէջ. հւդգրէ) ցե-ն Մտկ. Ա. 2, Մոսկուայի ձեւագիրն), մինչեւ կարելի ըլլայ սոսով իշխմանին 229 եւ 363 թ. ձեւագիրներուն նման ճշգրիտ անակործանելի վիշտութեան արժէքը խնդրի մասով ձգել:

Եիէ-ցե-ն, եւն, Ստորագրուածն այս ձեւը հաստատուելն ետքը, երկրորդ օրինակ կ'ըլլայ Ստորագրուածն որ չ'ունենալ ցէն յառաջ եւ որուն մինչեւ հիմայ միակ որոշ՝ օրինակ մ'ունենիլը որ է ուց, ուցե-ն, եւն: Բայց որովհետեւ ցէն յառաջ գտնուող էին ինչ սոսոկադանական արժէք ունենալը ասկային որոշուած չէ, ըստ հետեւորդի այս ձեւը ամբողջովին լուսարանուած չի կրնար համարուիլ:

Կարելի չէ այս դիտողութիւնները բաւական են ցուցնելու թէ հայերեն Աւետարանի աղաւաղ ընտանի հրատարակութիւն մը իւր մէջ ամէն ձեւագրի ուղղագրական եւ լեզուական տարբեր ընթերցանաւոր ճշգրիտ ցուցնելու եւ իսկ անհրաժեշտ այլամիտ կատարուելն ետքը, այսպիսի հրատարակութիւն մը պիտի նպաստէ հին հայերէնի ուսումնասիրութեան: Արաւելցող կարգի ճշգրտութիւն մը ստալ. Արեւմտեան Միւլիթաւրեանց՝ գտնական հայերէնի նկատմամբ գծած սահմանները եւ այս սահմանին վրայ յեղծուող լեզուարանական վարդապետութիւնները՝ այսու էական փոփոխութիւն մը չեն կրեր. բայց շատ մը մանրամասնութիւնը այսպիսի հրատարակութեամբ մը միայն կրնան պատշաճօրէն ճշգրտուիլ:

A. MEILLET.